

„...MOST SEM ADJA FEL A HARCOT...”

Szemelvények Németh László gyakorlófüzetéből II.

Megrendítőnek lehet minősítenünk azt a kitartó elszántságot, amellyel Németh László, a három évvel előbb, 1971 februárjában rátört betegség, a féloldali látótérkiesés, az írás- és olvasás-képesség elvesztése után, 1974 elején is még mindig folytatta harcát, abban a reményben, hogy, ha lehet, a halálig emberhez méltón élhessen. A három év kétségtelenül legjelentősebb eredménye az volt, hogy visszatért írás-készsége.

Juhász Pál, ideggyógyász professzor irányításával sohasem mulasztotta el a napi egy írkaoldalon gyakorolni az írást, a fogalmazást. Annak ellenére, hogy az írásképe évről-évre fokozatos romlást mutatott, a fogalmazás-készsége, a szókincse, a kifejezés változatossága megmaradt. Mindez igazolja, hogy szellemi leépülés nem következett be, az esetenkénti dezorientáltság és a tárgy- és személy-felismerés zavarából (optikai agnózia) eredő tévedései ellenére sem. Ezeket (?-?) jelölöm.

A fentieket tanúsítja, hogy a halála előtt egy évvel, 1974. január 22-től április 27-ig vezetett gyakorlófüzetében olvasható, elsősorban kortársairól, a megelőző század íróiról, költőiről készített kis esszéi megállják a helyüket; bár néha úgy tűnik, hogy a megelőző évek szövegei köszönnek vissza. Esetenként ennek a gyakorlófüzetnek az írásai, jelentőségükben felül is múlják a megelőző füzeteket.

A fent említett íráskép-romlás fokozódását mutatja elsősorban, hogy a szövegek nagy része csak nagyítóval olvasható, „fejthető” meg, sőt vannak olvashatatlan sorok is, amelyeket (...) jeleztem. A nehézség okai az egy milliméter-közeli nagyságú betűtestek, a betűk deformáltsága, a betűkihasználások, amelyek az oldalak alján, a fáradás következtében, fokozottabban jelentkeznek. A szóbanforgó füzet, szemben az előzőekkel, vonalas iskolai füzet, amelynek fedőlapján „1974. I. 22-től IV. 27-ig” dátum áll. Ezt a vonalas füzetet felesége, feltehetően az előző füzetekben talált sorközi problémák miatt vette. A szóolvasás bizonytalanságát (?) jelölöm.

A változatlanul csak egy oldalra terjedő írások tartalmát illetően igen gyakran eligazítanak a címek. Így 1974. január 22-én, a füzet első oldalán található írás címe: „Szabó Lőrinc útja a magasba”.

Szabó Lőrinc pályája kezdetén rögtön rengeteg verset írt, de ezekben nem a maga hangját kísérletezte ki, lassan óvatosan, hanem rögtön rengeteg hangon játszott s első versei is inkább ennek a nagy költői tapasztalatnak a virtuóz, de felületes darabjai voltak, mindben egy nem egészen őszintén mély (...) próbálta ki. 1906-tól (?) új szakasz állt be költészetében, a felületes, elméletileg csinált formák helyett tömörebb formákra tért át, a tanult, teória-gyártotta formák helyett a maga tömörebb igazi hangját próbálgatja. Néha túlságosan is kemény, eltökélt lesz s palettáján fokról-fokra találja meg a könnyebb, lebegőbb színeket. Ez a hang állandóan (?) légiesebb, könnyedebb lesz nála, bár még mindig kedveli a nehéz kifejezéseket, a szokatlan hangot; ezeket megtanulja egyre föllebb emelni, áttűnőbbé tenni s épp költészete utolsó éveiben lesz a lelegebb, legöntudatosabb és legönkéntelenebb egyszerre. A tudatos öntisztulás s föllebb emelkedés pályája az övé; egy igen tiszta, teóriamentes hangot keres s ezt meg is találja, elvéve ami benne teória (...)

A füzet következő oldalán, január 23. dátummal Áprily Lajosról írja rövid penzumát:

Áprily Lajos az erdélyi elszakadás költője. Ő maga származására, mint maga is megírja, nem magyar, de az erdélyi táj magyarrá nevelte. Verseiben, amelyeket csak a harmincas évek végén kezdett írni, őszinte fájdalommal szól Erdély elvesztése miatt. (...) Őszi monológ s egyéb verseiben gyönyörűen éneklie meg az elszakadás fájalmát. Verseire jellemzők a mély magánhangzók, melyek legszebb helyein csodálatos bőven ütnek (?) elő. Később ő is visszakerül Magyarországra, tanárságot vállal, de legszebb verseiben továbbra is az elszakított, (...) körülvelt tájak költője marad. Még hosszú ideig él s verseiben megőrzi a szép, telt hangját s erdélyies gazdagságát és szomorúságát. Egyike azoknak a költőknek, akik az országcserét hangjuk nagyobb megváltoztatása, költői színeik elsorvadása nélkül élték át.

Január 25-én az 1944. május 13-án meghalt Gulyás Pálra emlékezve írja *A sírnál* című bejegyzését:

Tizenkét éves barátság utolsó szavai. Most búcsúzom tőled, te csodálatos barát, aki megmutattad, mi az igazi élet s az igazi barátság. Nem tudom, mi voltál, honnan vetted az erőt, melyet gyöngé testedben felmutattál, hogy ma amikor végleg eltávozol, úgy érzem a legszebbet vesztettem el. Ahogy váz-tested a Dobozi bérház udvarából előjött, mégis te voltál a barátság, a nálam búsabb lélek, amelynek vékony árnyéka erővel töltött meg, s fölnézhettem rád, bár gyenge voltál, s ma közel negyven (30 !) évvel a halálad után is úgy gondolok rád, mint az élet kivételes ajándékára, mely a barátaitól kikopottat, ha nem is a régi fényvel, de mint tökéletes példa mosolyog

---

rám; negyven (30 !) év nem vett el semmit emberi szépségedből, úgy állsz ma is mint első találkozásunkkor a Dobozi bérház előtt, tiszta barát, kicsiny testedben is a legnagyobb üdv, melyet a földön megkaphattam.

A gyakorlófüzetbe február 8-án a következő rövid, frappáns kis esszé került be Tolsztojról:

Tolsztoj halála csak úgy lesz természetes, nem értelmetlenség, ha egész élete felől nézzük. A regények s utolsó küzdelmei magával, szökése: egy történet, nem egy regényíró élete, hanem Tolsztoj élete, mellyel az utolsó, regényírói szempontból értelmetlen harcok, az életben magasabbra nőnek regényeinél is; itt ért tetőpontjához az az élet, amelynek harminc-negyven évén át regényei voltak a legmagasabb csúcsai, de azután a regényíró szempontjait eldobva, csak mint ember fejezi be, s növeszti a regényíró Tolsztojon túl, még magasabbra küzdelmét, emberi önemésztő életét. A mi körünk tökéletlensége, amely Tolsztojból csak a regényíró látja; az ő élete csak a regényen túli részével teljes élet, ez zárja le útja teljességét. Tolsztoj, ha csak a regényíró nézzük, az minden tökéletessége ellenére is csonka; teljessé utolsó vívódásaival, családi harcaival, szökésével nő. Ez adja meg, ha mi nem is tudjuk elfogadni, élete teljes hitelét.

1974. február 9-én Németh László egy Cyrano előadásról írt gyakorlófüzetébe „*Cyrano (Rostand)*” címmel.

Amikor először bemutatták, olyan kritikuskok is mint Faguet, a színház megújulásról beszélt. Aztán vitatkoztak rajta, hogy elsőrendű mű-e egyáltalán. Nos kijelenthetjük, hogy kitűnő színházi mű, ha az első elragadtatásnak nem is volt igaza.

Versben van írva; hozzá kitűnő versben. Már ez is a darab mellett szól, egy olyan korban, amikor a rossz színpadhoz szokott átlag nézőt inkább látványos, mint valóban hatásos jelenetek le is kötik. Az orr-jelenet, az erkély alatti sűgás, a gasconi legények stb. mind nagy színházi hatást érnek el, ha ma is újból előadnák. Kiss Ferenc nagy tetszést aratott a darabban, pedig nem volt olyan jó. Ő Moliere-t tudott igazán jól játszani; ebben a szerepben eltolódás volt a maga igazi természete s a rákényszerített szerep között; a közönséggel ezt a szerepet is el tudta fogadtatni, de a hozzáértő valami nehézséget érzett a könnyű szerep s a súlyosabb színész-természet közt.

Február 11-én a következő kritikai sorok kerültek a gyakorlófüzetbe Gorkijról:

Gorkijnak nem a leghíresebb regénye az igazán jó. Az *Anyá* és az *Éjjeli menedékhely* című dráma ma olvasva gyengének látszik. Igazán jó, ahol az orosz reménytelenségből veszi alakjait, mint az *Életrajzi trilógiában*. Az orosz klasszikus regényirodalom nem ábrázolta az orosz közembert, az orosz

---

nemességből vette alakjait, itt azonban az orosz nép él, rettenetes hibáival s mégis reményt nyújtó erényeivel: egy sötét massa, amely mégis itt a megváltásért küzd. – Az újabb orosz felfogás, amely inkább szereti Csehovot, mint Gorkijt, belőlünk csak csodálkozást vált ki. Itt a legsűrűbb orosz massa él, amelynek rettenetes hibái mellett is érezzük nagyságát és erejét.

A február 13-án keletkezett írásgyakorlat oldal:

A nagy regényíróra sokszor jellemzőbb gyengébb műve, mint a tökéletesek. Dosztojevszkyre is a Megalázottak, mint a Bűn és bűnhődés, vagy a Karamazov. A tökéletes mű épp tökéletességével elzárja az elemzés útját; a tökéletes mű szeméremre biztat, míg a nem olyan tökéletes inkább szabadon engedi az elemzést, a részletek igaz értékelését. A Megalázottak is egy nagy író ilyen, a megcsinálás műhelytitkaiba bevilágító műve.

A Karamazov tökéletes Aljósája itt még vitatható jóból és rosszból összefont alak, de épp ezért jobban meg lehet közelíteni, jobban megvan a megfejtése, az átlag emberi felől a magyarázata.

A tökéletesség csak a csodálatot engedi meg s a csodálat szűkszavú, (...) A Megalázottak, amelyet (...) akkor mint „rossz” művet tettek félre, így válik Dosztojevszky nagyságának megvilágító magyarázatává.

Február 15-én „Beszélgetés Sarkadi Imrével” címmel egy képzelt interjú került a gyakorlófüzetbe:

Németh László Bocskay-kertbe költözött. Egyedül él ott és dolgozik. Itt látogatta meg Sarkadi Imre. Hogy ide költözzem, Balaton mellett barátomnak, első sorban Gulyás Pálnak jutott eszébe, akinek szülője van a közelben. Ezt az interjút Sarkadi Imre készítette velem egy napon látogatása alkalmával. Először sajnodik (?bocskaikerti?) terveimről kérdezett: igaz-e, hogy egy népfőiskolát akarok itt csinálni? Németh tiltakozik az iskola szó ellen; nem iskolát, mint inkább telepet, ahol az írók együtt élhetnének s bizonyos kérdésekben közös választ kereshetnének. Most azonban ezt is nehéz megcsinálni. Darabot ír-e? Amíg Németh Antallal a szerződése fennáll, nem gondolok darabkészítésre. Mi a véleménye az íróvá nevelésről? amelyről tavaly már volt szó. Ma többségében azt értik az íróvá nevelésen, hogy valaki kedvet kap az írói munkához, olvas hozzá, s eközben válik íróvá. Legtöbbször nem így keletkezik az író, hanem bizonyos kérdések felvetődnek benne, arról próbál gondolkodni, s természetesen olvasni is, de nem egy könyvből vett feladat ürügyén készül az írásra.

Február 18-án „Pusztulás” címen a következő sorokat írta be gyakorlófüzetébe:

Én nem tapasztaltam a magyarságnak azt a nagy pusztulását, amelyről Illyés ír, s Fülep Lajos még sötétebb színekkel megerősít. Azon a földön, ahol én

---

éltem, a magyarság nem pusztult, mégis rögtön tudtam, hogy Illyésnek igaza van: a magyar pusztulóban lévő nép. A pusztulást nem a kétségkívül rettenetes német veszély bizonyítja a legjobban, hanem, hogy közömbösek vagyunk a pusztulás jelei iránt. A magyarság tudatzavarban lévő nép, nem látja a lomhaságot, amibe a nemzet öntudata jutott, s ez a tudat elhomályosodás a nagyobb ok, amely közeli halált hirdet. – Nincs aki elkiáltsa a bajt, amelyből nem lehet meggyógyulnunk, mert nem vagyunk a veszély tudatában. Ha volna, mondja kétségkívül túlzottan, aki a veszélyt látja, s kellő módon fölhívja rá a figyelmet, a magyarság nem pusztulna el; így azonban, hogy senki sem látja és mondja a veszélyt, a pusztulás feltartóztathatatlan. A magyarság életveszélyben van, ezt kellene elég erővel hirdetni hangosan, s ekkor a gyógykezelés módját is megtalálnánk, addig azonban a betegség halálos, mert egyfajta nemzeti amnéziában él.

Németh László 1974. március 7-én, 8-án és 9-én Veres Péterről készített írásokat gyakorlófüzetébe. Ezek közül 8-án a következőket írta: Veres Péter és köztem a kapcsolat az volt, hogy a magyarság sorsáról egyformán gondolkodtunk: ez a gondolat később mélyült, de irányát nem változtatta. Írásait olvasva, mintha a magam szavait hallottam volna, annyira egyeztek lényegükben. Nagy megerősítés s vigasztalás volt számomra, hogy akik származásban távol estünk egymástól, eredményeinkben annyira közel álltunk. Nagy erősség volt számomra, hogy akik származásban ennyire távol estünk, a magyarságra vonatkozó gondolatainkban ennyire megegyeztünk. Tán senkivel annyira, mint vele, egyetértettünk abban is, hogy a technika kultúra terjedése kihalásra ítéli a régi sokrétű szokásokat, amelyek a gazdasági életet átszötték. Veres Péter ezeknek a szokásoknak egyik tudósa, gazdag megőrzője volt, ezt a gazdagságot (kihalásuk előtt még egyszer teljes gazdaságukban) utoljára még meg kell örökíteni.

A Magyar Televízió a készülő Veres Péter emlékműsorban Németh házaspárt is megszólaltatta, ez adta az apropót ahhoz, hogy március 11-én ismét Veres Péterről, a következő sorok kerüljenek a gyakorlófüzetbe:

Egyszer a feleségem táralgás közben kifogásolta (Veres Péternek), hogy a földművelés dolgait olyan részletesen írja le. (Ő) Rögtön magyarázni kezdte, hogy a földművelés régi eszközei, szokásai kihalóban vannak, a következő nemzedék nem is fogja tudni őket, hogy mire valók. Azért kell neki olyan részletesen leírni, hogy a mostani szerszámokat már nem is ismerő nemzedék el tudja képzelni, esetleg mint múzeumi tárgyakat meg tudja becsülni őket, (...), de a maguk idejében nagy munkát megtakarító eszközökről, a paraszti élet kellék-tárgyairól fogalma legyen. Végül ő volt az egyetlen író, aki a maga tiszta életét nem szégyellte, vallomást írt arról, (...) inkább

takarni való volt, életrajzi írásokban (?) kiírja (...), ő volt az egyetlen, aki a paraszti tisztaságról írt, s házaselete rajzában (?) mint vívmányt hangoztatta.

Németh László írása a gyakorlófüzetben már oldalak óta alig olvasható: betűi egyre kisebbek lesznek, már alig érik el az egy millimétert. Írása csak nagyítóval megfejthető. Ez vonatkozik az 1974. április 12-én készített írására is:

A mi nemzedékünk is az utolsókat rúgja már. Az egész nemzetségből csak Illés Gyula (?Endre?) van tökéletes alkotó állapotban. – Csak elcsodálkoztam, amikor utoljára (...), hogy milyen friss, üde s hogy bírja a munkát. Mindent olvas, hozzászól mindenhez s egymás után jelennek meg a nagyszerű írásai: az utolsónak pláne nagy sikere volt. Illés Gyula egy év óta nem ír s állítólag, amit ír az sem üti meg az ő színvonalát. Az állapotáról szóló hírek nagyon különböznek s ellentmondásosak. (...), de nemzedékünk legnagyobb költője s ez egyelőre elég sok. Ha szabad magamat nemzedékünk legjobb írói közé számítanok, nekem negyedik éve semmi érdemes írásom nem jelent meg. (...) Ella gyakoroltatja velem az írást, de csak magamnak, hogy egészen be ne rozsdásodjak, arra gondolni sem lehet, hogy ebből valami egyszer megjelenik.

Április 14-én került sor ebben az évben a család részéről Németh László születésnapjának köszöntésére. Erről írt április 15-én, Húsvéthétfőn „73. születésnap” címmel:

Tegnap ünnepelte 73. születésnapomat. Annyi ajándékot kaptam, hogy irultam-pirultam miatta. Én nekem a végén elkellett mennem aludni, így még a hosszabb fentléttel sem viszonzozhattam a bő ajándékozást. A család minden tagja ott volt, Gigit kivéve, de ő is küldött ajándékot (...) Az én legbőkezűbb ajándékozóom persze ELLA volt, négy inget, egy pulóvert s egy nadrágot vett. De kaptam ajándékot mind a 9 meghívottól az unokákat is beleértve (...)

73. születésnapom.

Tegnap ünnepelték az, amikor 73. születésnapomra ajándékokat kaptam, és én is
ajándékot kaptam, hogy irultam-pirultam miatta. Én nekem a végén elkellett
mennem aludni, így még a hosszabb fentléttel sem viszonzozhattam a bő
ajándékozást. A család minden tagja ott volt, Gigit kivéve, de ő is küldött
ajándékot (...) Az én legbőkezűbb ajándékozóom persze ELLA volt, négy
inget, egy pulóvert s egy nadrágot vett. De kaptam ajándékot mind a 9
meghívottól az unokákat is beleértve (...)

A legjobbban talán mégis a hanglemezeknek örültem; csupa klasszikust kaptam, minden gyerektől egyet (...) megfogadtam, hogy ha még egy születésnapot megérek, akkor lehetetlenné teszem az ajándék özönt.

Hogy bezárok-e, vagy elutazom, még nem tudom. Lehetetlen, hogy amikor mindenki más (...), én belefulladás az ajándékozásba. Őszintén mondom, hogy a magamnak tett szemrehányás felülmúlta sokszorosán az örömet.

Április 22-én verset írok, de most az unokákról, abban a reményben, hogy ők a nyomdokaiba fognak lépni:

Az én eszemnek már be fellegzett,
Amit tudtam, lassan kiesik,
De eszemet, megmaradt darabjait
Unokáim fölszedegetik.

A legnagyobb, Laci a mélységet,
Zolti a gyors képzettársítást,
Kanadai osztályában (...)
Istvánka rosszasága elnémít.

Helyettem itt lesz négy (...) fiú,
Nevetnek béna nagyapjukon,
Ami abból lassan kihúny,
Azokban fölkel új, csodás úton.

Április 23-án Bánffy György előadói estjén szerzett élményeiről írok:

Váratlanul szép előadásnak voltunk tegnap hallgatói. Mi nem is tudtuk pontosan, mit megyünk el hallgatni. S nagy meglepetésünkre, egy rövid bevezető után az egész műsor egy szereplő szavalata volt. Az egész műsor egy szereplő szavalata volt. Az egész műsor válogatás volt a magyar költészetből, néhány bevezető vers után, melyben én is szerepeltem, történeti sorban egymás után szavalta a szép s részben ismeretlen verseket; Bánffy György volt a szavaló neve. Csodáltuk a válogatást s a szavalat sokféleséget. Az első vers után Látjátuk feleim szemtökkel mik vagyunk. Isa por és hamu vagyunk, azt hittem csak unalmas felsorolás lesz, de aztán, hogy egyre új versek új árnyalatok jöttek, elhűlt bennünk a vér. A magyar nyelv egyre ismeretlenebb csodái jöttek, egész Arany János és Illyés Gyuláig, néhány kevésbé ismert verséig. Ellát nagy elragadtatásba ejtette Mezzofanti, aki 106 nyelven tudott verseket, a magyart különösen megdicsérte. De a műsor

---

sosem vált unalmassá, tréfákkal is fűszerezte, például amikor torz, egy irányba kifacsart magyar verset olvasott fel.

Németh László gyakorlatilag az 1974-es év végéig végezte írásgyakorlatait. Az írásképe egyre rosszabb lett: betűi, ha lehet, még kisebbekké váltak, sorai a vonalas füzetek ellenére sem voltak már rendezettek. Az utolsó írásos emlék 1975. január 10-ről datálódik amikor a VII. Gergely bemutatója után gratuláló szavakat juttattak el Sinkovits Imrének, a darab főszereplőjének. Az írásképe magán viseli az erősen megromlott, gyakorlatilag alig látó író állapotát. Az alig olvasható betűkből álló szavak: „Köszönöm a nagyszerű előadást” már nem rendeződnek sorba, és egyértelműen látható, hogy vakon, idegen kéz segítségével került a szöveg a papírra.

Hegyeshalmi László

AZ IGAZSÁGKERESÉS ÚTJÁN

Németh László hatalmas életműve tükrözi a 20. század úgyszólván teljes szellemi arculatát. Óriási tájékozódó, rendszerező és újraalkotó képességével képes szubjektív, mégis sajátos, önálló egységben látni csak a teljes 20. századi műveltséganyagot. Eredeti foglalkozása, természettudományos műveltsége is segíti, hogy elkerülje a filózis írókra jellemző egyoldalú, társadalomtudomány érdeklődést. Nemcsak útkeresésére, sokirányú szellemi érdeklődésére is jellemző, hogy a konzervatív Napkeletben, a protestáns Szemlében, a Nyugatban, a népi írók Válaszában egyaránt dolgozott, sőt maga írt és szerkesztett egy folyóiratot, mely hű „Tanú”-ja szelleme villódzásainak, pontos tükre a pálya olyan szakaszának, amikor Németh László legsajátabb gondolatait, eszméit és hiteit adta hozzá a világ megítéléséhez. Tragédiája, hogy nyugtalan szenvedélyes érdeklődése során nem mindig választotta meg jó csillagait, igazságkeresésében méltatlan útitársakra figyelt.

Veres Péter mondta egyszer: „Nagyon okos ember Németh László, nagyon sokat lehet tanulni tőle, csak éppen iskolában nem lehet tanítani az ő gondolatait, eszméit.”

Találó jellemzés, Németh nem a kész tudásanyag megbízható termelője, hanem különféle írói szerepében maga a kísérletező ember, a provokáló,

---

eszméltető gondolkoztató, aki igyekszik mindent végiggondolni, s a felismerések, felfedezések és tévedések emberi útján halad előre.

Németh életműve – az ideológusé éppúgy mint a szépíróé – a viták adta feszültségben nyert különös varázst. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a vélemények és ellenvélemények szüntelen ütköztetése nélkülözhetetlen alkotóeleme Németh művészi és gondolati világának. Türelmetlen bírálói szemére vetik, hogy bár gondolatai, eszméi és elkötelezettségének alapja megváltozott pályája során, mégsem gyakorolt önbírálatot. Ez a felfogás egyrészt nem veszi figyelembe a pálya, az életmű azonos lényegbeli törekvését, amely csak éppen fejlődött, tisztult és mind pontosabban kötődött a valósághoz, másrészt figyelmen kívül hagyja az egész élet és írói működés meghatározó motívumát, az igazságkereső szenvedélyt. Ez az igazságkeresés tartja az írot és gondolkodót egy folyamatosan önkorrekcióra kész, önmagát meghaladni képes, ha úgy tetszik önkritikus állapotban. Így csak dogmatikus követelés a formális önkritika igénye. Németh életműve az önmagát vizsgáztató, eszméit a valósággal szembesítő útkeresés jegyében alakul, ezért programjai mögött ott a megsejtett cáfolat is, amely gondolkodásában idővel elhomályosítja magát a programot is.

Az igazságkeresés makacs vágya kölcsönöz Németh László gondolkodásának dinamikus, drámai jelleget. S gondolkodásának ez a drámai jellege vezeti el a színházhoz.

Németh sokirányú elképzelései, eszméi közül a gyakorlatban alig tudott valamit is kipróbálni. A nagy társadalmi reformeszmék közül valójában semmit. Ezért számára az eszmék kipróbálásának egyetlen területe maradt, a szépirodalom, ezen belül is elsősorban a dráma. A gondolkodó kérdez, a művész válaszol. Milyen kérdések foglalkoztatják a gondolkodót, mit tartalmaznak a művész válaszai? Ez a kérdés-felelet rendszer, a gondolkodó és az alkotó állandó szembesítése ad a pályának irányt, életnek és műnek hallatlan feszültséget, pátoszt és sugárzást.

„Nem a magam kedvére írtam, nem azt, ami mulatság lett volna parancsra. Ezt meg kellett írnom, azt meg lehetett volna, ha marad rá erőm” – mondja az író „a mű védelmé”-ben. Az az életmű, amely egy kizökkent korban olyan hallatlan kísérletre vállalkozik, hogy valóságot és igazságot összeegyeztessen, tévedései ellenére sem szorul védelemre. Magyarázatra, elemzésre és megértésre annál inkább.

Élet és igazság: ezek drámáinak és írói erkölcsének kulcsszavai. Minden drámája általánosítottan és túlságosan leegyszerűsítve, erről szól: az igazságról. Arról az igazságról, mely a teljesebb és igazabb (vagy igazabbnak vélt) élet reményében hősei (az író) agyában kialakult. Eszme és sors, élet és iga-

---

zság tragikus konfliktusára épül minden Németh-dráma. Németh hősei – éppúgy, mint hajdan Ibsen idealistái – „össze akarják egyeztetni az életet az eszmével”, de ez többnyire már nem sikerül, nem sikerülhet nekik. Az igazságkeresés útját járják, ezen az úton kerülnek szembe eszméiktől idegen korukkal, a harmincas évek magyar társadalmával.

A magukkal hordozott ideát (az író elméleti írásaiban megfogalmazott eszméket) szegeznek szembe az elviselhetetlen renddel. Magánéletükben is konfliktusba sodródnak, hiszen a privát viszonyok, a családi élet is az elviselhetetlen rend törvényszerűségeire, erkölcsre és szokásaira épül. A magánélet konfliktusa akkor a legerőteljesebb és tragikusabb, amikor a családérdek osztályérdekkel párosul és a feleséget ahhoz a társadalomhoz köti, amely ellen a hivatástudattal megvert férfi egész lelkével lázad.

A szembenállás most már kettős, a társadalmi és a magánélet síkján együtt jelentkezik, s a hősnak tragikus kelepécét állít: vagy az álmokat, az eszméket kell megtagadni, vagy a családdal szakítani. A lehetséges magatartás: megalkuvás vagy romantikus hősi kivonulás. Erről van szó tulajdonképpen minden Németh-drámában. Egy megbillent, válságba jutott társadalmi és erkölcsi rend a benne élő idea-hősök számára nem sok választási lehetőséget biztosít. A legfontosabb tanulság azonban még hátra van a kivonulás hiábavaló, reménytelen utópia.

A kivonulás kudarcra vezet el – az írói realizmus különös diadalaként – Németh Lászlót az idea, saját eszméi kritikájához.

A Németh-drámák sora Németh ideáinak, utópiáinak fokozatos felszámolása, egy nagy írói önelszámolás. Így Németh László színpada nemcsak a „mai forrongó magyar jövő”, hanem saját eszméinek, nézeteinek „vitapódiuma” lett.

Nézzük meg közelebbről azt a drámát, amely a kisebb körben, a családi közösségen belül mintegy fonákjáról érvel az elhivatottsághoz való hűség mellett, s mond ellent a megbomlott erkölcsi értékrendnek.

Ez a világirodalmi rangú dráma egyébként is egészen sajátos, sajnos folytatás nélkül maradt kezdeményezés az életműben.

Talán *Az utazás*-ban történik egy kísérlet a megújítására. Itt természetesen most nem műfaji azonosságra, hanem elsősorban a szemlélet, a hangvétel azonosságára, drámaírói módszerbeli egyezésekre gondolunk.

1938-ban, a *Papucsbős* éveiben a távolság már egyre mélyül az álmok és az élethelyzet között. Gömbös már learatta a népi mozgalom „reformvetését”, tulajdonképpen a mozgalom is elapadt, Németh középponti helyzete ellenére nem tölthette be összetétel feladatát, ezt túl elvont, túl szigorú és kritikus elméleti működése mellett elsősorban a baloldali irányzatoktól túlságosan távol álló, kihívóan független magatartásának „köszönhette”.

Az írói ábrázolást beragyogja a távolságteremtő irónia, s a *Papucshős* egy szélsőséges, mondhatni groteszk helyzet és jellem ábrázolásával tragikomédiai szintre emelkedik. A korabeli kritikák, még a leghivatottabb Schöpflin Aladáré is a drámának ezt a legszebb újdonságát, a groteszk helyzet- és groteszk jellemábrázolását nem méltányolták, alaposan félreértették:

„Nem a költő, hanem a lélekbúvár eszközeivel nyúlt a témához... mint költőnek észre kellett volna vennie, hogy főhőse eredendően komikus alak s nem drámába, hanem vígjátékba való.”

A *Papucshős* a végsőkig felfokozott felelősség drámája. Holly Sebestyén, egykor nagyra hivatott és tehetséges tudós, aki a kisvárosban régen elszórta tudományos ambícióit, nem azért nem lázad fel felesége zsarnoksága ellen, mert nincs bátorsága hozzá, hanem mert felelősséget érez asszonyáért, az elhullana nélküle, zajos vidéki úrinőéletét csak egy létező férj kényelmetlen biztonságában élheti. Ha csak ennyiről volna szó, Holly Sebő vígjátéki figura lehetne talán. Holly és felesége küzdelmében azonban Németh feltárja a gazdagabb egyéniség kiszolgáltatottságát, s a megalázó szituációk sorozatának bemutatásával tulajdonképpen ő maga is eljut ide: a végletekig felfokozott felelősségérzet kritikájáig. A dráma végülis ezt sugallja: íme, a „tiszta moralitás” maga teremti meg kihasználóit, a terrort a gyanútlanlás is táplálja. Lonkát Holly szorgos hűsége egyre féltelenebbé teszi. Ebben a helyzetben Holly magasztos erkölcsisége már ellene mond az értelemnek, véltlen jósága már felháborít. „Ha mindjárt egy emberhalál kockázatával jár is, bizonyos esetekben nem lehet nagyobb kötelessége az embernek, minthogy önmagáért a szabadságharcot fölvegye.” Holly erejéből azonban csak egy zendülési kísérletre futja, megadja magát sorsának, ha úgy rendeltetett, hogy a nagyobbra hivatott élet végül is egy léha asszony menedékéül szolgáljon. Bukása ezért törvényszerű és ezért nem megrendítő.

„Miért kell két ember viszonyában mindig és mindig a különbnek alulmaradnia? Miféle értéke van a teremtésben mindannak, amit mi emberek nagyobbnak, szebbnek kiáltunk ki: figyelem, lelkiismeret, önfeláldozás, hűség, ha a mérleg másik tányérjában a nagyobb és súlyosabb önzés pehelyként nyom le?”

Ezek már nem is Holly, hanem mindenekelőtt Németh László drámai kérdései.

Az eszmények nélküli világrend a legnemesebb emberi törekvés is megdőlést és torz mosolyt kiváltó komédiává süllyeszi.

Az eltorzult házassági kapcsolat modelljében még egy fontos mozzanat vetődik fel. A „hatalomnak” és az „erkölcsnek” ezt a természetellenes, igazságtalan viszonyát vajon csak a családi modellben ismeri fel Németh László? Nem

---

akar vele messzebbre mutatni? Vajon csak véletlen, hogy Lonka valamennyi nőalakjánál durvább, értéktelenebb, frivolabb típus?

„VIOLA: Színjátékokat csinál s megnyugszik. /t.i.Lonka/

SEBŐ: Nem, nem ismerik. Először talán csak színjátékokat, de ha kell, igazi drámát is. Lehet, hogy azonnal drámát. Iszonyú az örültség ereje, Viola. Nézze meg a diktátorokat: nem az örültségükkel terrorizálják a világot? Rá merik dobni az üszköt mindnyájunk házatájára és engednek nekik.”

1938-ban a tanulság célzás nélkül sem érthető félre. Az erkölcstelen hatalom itt nem lehet absztrakt, van konkrét jelentése: fasizmus. Vagyis végelemzésben a „családdrámában is jelen van a történelem, a harmincas évek Magyarországá”.

A *Papucshős* is a harmincas évek társadalmi viszonyainak kritikája, mint a többi ekkor írt Németh-dráma, s a végeredmény is körülbelül ugyanaz: nincs menekvés. Holly Sebestyén a zarnoki asszony lábai elé roskad, bocsánatot kér a gondolatért is, hogy a saját életét akarta vállalni. Holly tragikus vétsége megismétlődik: a megalkuvást most követi a kitérés az egyetlen lehetséges értelmes tett elől, „elbliccel mindent aminek cselekedet színe van”.

Németh szemléletének lényeges és meghatározó eleme a kitérés a történelmileg szükséges és kívánatos fejlemény, az egyetlen, valódi megoldást hozó tett elől. Holly bukásában benne van a „kitérés” kritikája is.

Holly hiába nagyra hivatott lélek, az egyetlen tett elől kitérve nemes emberi érzései által engedi magát gúzsba köttetni, s így veszíti el – az önmaga érdekei fölé emelt áldozatvállalásban, „abszolút erkölcsi”-ségekben – saját személye kibontakozásának, önmaga megvalósításának minden lehetőségét.

Németh drámája így válik olyan tükörré, amelyben egyszerre mutatkozik meg a „tisza moralitás” csődje és írójának gyengesége.

Mégis hiba lenne a drámában a magyar történelem egy szakaszának, a Horthy-korszak értelmiségi tudatának paraboláját látni. Hollyval sokan a mindent vagy sok mindent látó, de mozdulni nem tudó – s még külső segítségre sem akaró – magyar értelmiséget azonosítják. Azt az értelmiséget, amelyik úgy érezte, hogy megalázva sincs más választása, más élete, csak az az egy, ami a drámában a papucshősé. A behelyettesítés túl távoli, vulgariálja a dráma egyetemes tanulságait.

Németh egyik legfontosabb drámaíró dilemmája, hogy a „parancsra” írt darabokban „a közösségi indulat mennyire ötvöződött elválaszthatatlanul egy örök emberi helyzettel, problémával”.

Tehát: „a Papucshős... csak a Horthy-korszakról szól-e vagy a jóember örök megszégyenüléséről?” (A mű védelme).

Rámutattunk, hogy megítélésünk szerint a dráma nem ad fogódzót a leegyszerűsítéshez, a parabolai láttatáshoz. Németh diktatúra ellenes, antifasiszta szemlélete beszűrődésének felvillantásával, megsejtetésével sem ez volt a célunk.

Holly magatartása és bukása, a felelősségtudattal megvert ember önmagát pusztító áldozata mindaddig figyelmeztető, amíg egyenlőtlen, megalázó erőviszonyok létezhetnek az emberi kapcsolatokban.

A *Papucshős* Németh analitikus drámaszerkesztésére jellemző műve. A tragikus vétség, Holly megalkuvása, álmainak föladása már itt is megtörtént, amikor a színpadi cselekmény elkezdődik.

A konfliktus a tudat síkján fogalmazódik meg. A valódi dráma az egy tömbből faragott középponti hős, Holly Sebestyén lelkében dül, harca önmagával van. A többi szereplő, az érzékletesen megragadott, ábrázolt miliő a katalizátor szerepet tölti be, Holly drámáját, s drámájának tanulságait magyarázza, szuggerálja.

„A kereszténység világát egy élet váltotta meg, a szentek az ő nagy győzelmét próbálták egyéniségükben és viszonyaik közt megismételni.

Az emberek, mint egyének törték az üdvösség útját, s egyéniségük mértéke az volt, mennyi egyetemest és örököt tudtak egyéni színükben felmutatni. Az üdvösség: nem ábránd... amit jelent: a másvilággal nem enyészhet el.”

A föltétlen önfeláldozás igénye, az üdvösség keresése nemcsak a *Papucshős*nek, egy egész drámasornak vezérszólama. Szinte valamennyi társadalmi dráma főhőse elégtelennek érzi áldozatát, s tragikus önzetlenséggel dobja el magától a megalkuvás árán szerzett kényelmet vagy boldogságot.

Németh becsületesen kereste mindig az igazságot, s minden tévedése közben is volt valami igazsága. Vagyis meghaladott gondolatai, eszméi és hitei sem avultak el annyira, hogy azokról örökre meg lehetne feledkezni. És egy író élet mit adhat ennél többet nemzetének és az emberiségnek?